

Тетяна Ігорівна Деменко,
директор ЗНЗ № 243,
Подільської районної державної
адміністрації м. Києва,
м. Київ, Україна

УДК 37.167.1

СТАН ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Статья посвящена изучению проблем организации воспитательной системы в общеобразовательных учебных заведениях, которые рассмотрены в работах украинских и зарубежных ученых. Автор освещает основные принципы и организационные механизмы формирования детского коллектива по системе А. С. Макаренко и рассматривает принцип при построении воспитательной системы. В статье акцентируется внимание на роли руководителя учебного заведения и его ответственность за единство воспитательных целей преподавателей. Уделено внимания гуманистической системе воспитания В. О. Сухомлинского. В статье подробно рассматриваются его методы воспитания, используемые и организационные механизмы построения воспитательной системы.

В статье автор рассматривает исследования ученых современности в ключе освещенных ими аспектов построения воспитательной системы. В частности, рассматривается возможность построения системы воспитательной работы и управления ею, раскрытые В. С. Пикельной и О. А. Удод. Акцентируется внимание на ценности модели оперативного управления воспитательной системой, поскольку она организует деятельность всего педагогического коллектива

Рассматриваются противоречия, раскрытые исследованием Н. М. Островерховой, и подчеркивается воспитательный аспект урока как его смысловая составляющая. Обосновывается недостаточность изучения и оценки только двух сторон урока, в то время как возникает необходимость восприятия урока как целостной педагогической системы, которая интегрирует его подсистемы и деятельность учителя и ученика.

Ключевые слова: воспитание, воспитательная система, организационные механизмы, анализ, управление.

Using self experience of work as director and vice educational director of comprehensive school the author of the article formed personal position on the necessity and pedagogical expediency of the attendance and analyzing lessons and educational events. The role of the above mentioned analysis in the system of pedagogical activity of the teacher, his (her) professional level, improving professional and personal qualities is underlined as possibility to get the information about pedagogical experience of the teacher, class tutor.

The article is also devoted to the recommendations of P. T. Frolov for governing beginners on the establishing of conditions for realization of organizational mechanisms of educational system management by administration. The role of director in organisation of educational system and involving participants of teaching and educational process to its managing is underlined in the article.

The article is concentrated on basic stages of building organizational activity of director researched by P. T. Frolov, N. I. Ryabukha, O. M. Luchko. The essence of the research of education from the point of view of the natural correspondence principle is uncovered and historic-pedagogical analysis of the evolution of this principle in Ukrainian and foreign pedagogies is provided in the above mentioned article; main ways of implementation the natural correspondence principle into teaching-educational process are enumerated; legal regulations forming the base of comprehensive school activity are described. Examined in the article structure of practical activities sphere introduced by G. K. Selevko is deserved to be carefully researched.

Key words: education, educational system, management, organizational mechanisms, analysis.

Сучасні темпи розвитку суспільства актуалізують проблему підвищення фізичного, духовного, інтелектуального потенціалу особистості. Дослідження вітчизняних і зарубіжних учених доводять, що якщо будь-яка діяльність вибудовується на системній основі, то вона призводить до позитивного результату. Виховний процес не є виключенням. На необхідності будувати виховну діяльність в загальноосвітньому навчальному закладі на системних засадах наголошують, зокрема, дослідники Росії. За результатами їхнього дослідження серед навчальних закладів Росії 100% респондентів підтвердили наявність системи навчальної діяльності у закладах, а про наявність системи виховної діяльності 95% не можуть стверджувати, що виховання в їхньому навчальному закладі будується на системній основі.

Дослідження причин такого явища виявило низку обставин, що впливають на формування виховної системи у навчальному закладі. Серед них: недостатня розробка механізмів реалізації системного підходу до виховання як до цілісного процесу, чітких орієнтирів управління розвитком виховних систем. Т. І. Шамова стверджує, що справа не тільки в конкретних наукових розробках, а в загальнодержавній політиці в галузі виховання. Проводячи паралель з цією думкою доходимо висновку, що офіційне ставлення до організації навчального процесу та виховної діяльності ЗНЗ потребує корекції відповідно до визначення освіти і її ролі у вихованні в Законі України «Про освіту». Зокрема, в ньому зазначено: «Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями. Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами» [2].

Отже, визнання пріоритетності виховання є необхідним не лише в теорії, але й в практичній діяльності навчальних закладів.

Важливою обставиною є те, що на формування виховної системи у навчальному закладі впливають виховні форми і методи, завдяки яким реалізується мета і зміст виховання, зміни в методиці виховання. Вплив на свідомість дитини здійснюється через переконання, навіювання, управління, стимуляцію, організацію колективної думки. Разом з тим, використовується опосередкований спосіб впливу на свідомість дитини, зокрема, через організацію соціальної взаємодії, встановлення комунікативних зв'язків між учасниками процесу виховання. За цих умов має місце розвиток ідей А. С. Макаренка щодо педагогіки паралельної дії у виховній діяльності.

Визначаючи мету виховання, А. С. Макаренко запитував: звідки випливає мета виховання, виховної діяльності? Відповідав, що мета виховання випливає з наших соціальних потреб, нашого суспільного життя. «Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, при цьому в поняття «характер» я вкладаю зміст особистості, тобто, характер зовнішніх проявів, внутрішньої переконливості, політичне виховання, знання – абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої повинні прагнути» [3].

Формування колективу і виховання в колективі є найбільшим надбанням методики виховання радянського періоду завдяки працям багатьох учених в тому числі – А. С. Макаренка. Він стверджував, що виховати дитину легше, ніж перевиховувати. В його теорії і практиці у більш досконалому вигляді сформувалася методика виховної діяльності з колективом. Формування справжнього колективу вихованців – це не самоціль, а створення ефективного інструменту педагогічного впливу (форму колективного виховання) на кожного з них. Маючи такий інструмент, педагог може здійснювати виховання через нього. Цю систему А. С. Макаренко назвав «паралельною дією», а головний принцип виховання в колективі – «принципом паралельної дії». Основними чинниками формування дитячого колективу, що склалися в діяльності А. С. Макаренка та його послідовників (за матеріалами досліджень) є:

1. *Змістова діяльність учнівського колективу.* Не будь-яка суспільно корисна діяльність вихованців, а така, що створює відносини відповідальної залежності. Тобто, організаційний механізм як навчальна (продуктивна) праця.

2. *Дійове самоврядування.* Через самоврядування здійснюється процес паралельної дії. Дійове, а не формальне учнівське воно створює сприятливі умови педагогічного впливу на групу. Вимоги з боку педагога, без підтримки колективу, якими б правильними вони не були, можуть зустрічати опір і не виконуватися, а вимоги авторитетного активу – ніколи.

3. *Залучення до самоврядування якомога ширшого кола вихованців.* Формування авторитетного активу (командирів груп та ради колективу) – це важливий, початковий крок на шляху справжнього самоврядування.

4. А. С. Макаренко успішно використовував *метод рольової гри.* Однією з психологічних особливостей людини є схильність до гри. На дорослих людей справляє враження яскравий антураж: військова форма, гучні титули і звернення тощо. Гра є однією з важливих потреб дитячого віку, її можна порівняти з чарівною паличкою, за допомогою якої у дітей викликається інтерес до будь-якої діяльності.

5. Такий організаційний механізм як *позитивний приклад педагогів* додавав серйозності до їх участі у житті дитячого колективу. Учні чекають від педагогів єдності слова і справи, тобто, відповідності того, що вони пропагують, власній поведінці.

6. Важливим у методиці виховання учнів А. С. Макаренка є *метод накреслення перспективних ліній функціонування колективу*. Дитячий колектив мусить завжди бачити попереду три перспективи: 1) найближчу, 2) середню, 3) віддалену. Перспектива – це завтрашня радість, яку готують і якої чекають.

7. Чимало зусиль А. С. Макаренко *приділяв розвитку традиції колективу*, використовуючи такі організаційні механізми як: розповідь, географічна подорож, ілюстрація історичними прикладами сучасних життєвих ситуацій. Традиції зміцнюють будь-яку групу, вони створюють враження міцності, психологічно зближують її членів. Суспільство завжди турбується про створення і підтримку позитивних традицій, часто роблячи їх ритуалами. Позитивні елементи життя колективу: навички, інтереси, цікаві масові заходи – мають стати традиціями даного колективу [4].

Як бачимо, у методиці виховання А. С. Макаренка чітко визначена провідна роль керівника закладу та його відповідальність за єдність педагогічної діяльності вихователів. Вимагаючи концентрації сил педагогів на завданнях формування «виховного колективу», він підкреслював необхідність уваги до формування кожної особистості, виховного впливу на неї через колектив та безпосередньо педагогом.

Одним із перших у радянській педагогіці почав розробляти гуманістичні традиції вітчизняної та світової педагогічної думки В. О. Сухомлинський. В праці «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» він наголошує на тому, що «кожна людина вже в роки дитинства та особливо в підлітковому віці та ранній юності має досягнути щастя повноти свого духовного життя, радості праці та творчості» [5]. Автор не встановлював чітких меж між різними аспектами виховання. В будь-якій діяльності він визнавав за необхідне розумовий розвиток і працю, моральне, естетичне, екологічне виховання, вивчення й врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів, стосунки сім'ї та школи, педагогічну майстерність вчителя. Вихідним положенням педагогічного світогляду В. О. Сухомлинського була задача виховання в дитини особистого ставлення до оточуючої дійсності, розуміння справи та відповідальності перед оточуючими, і голове, перед власною совістю.

Автор звертає увагу, що задача навчального закладу не просто передати знання, а «открыть перед каждым, даже перед самым заурядным, самым трудным в интеллектуальном развитии питомцем те сферы развития его духа, где он может достичь вершины, проявить себя, заявить о своем Я, черпать силы из источника человеческого достоинства, чувствовать себя не обделенным, а духовно богатым» [5]. Таким чином, він один з перших почав використовувати організаційний механізм створення ситуації успіху дитини.

За дослідженнями Н. Д. Наумова [6] у працях В. О. Сухомлинського осередком розвитку духовності є моральне виховання. Виховання гармонійно розвиненої особистості може бути засноване на комуністичній моралі, яка пронизує сторони особистості,

відкриваючи перед кожним шлях до громадянських, ідейних, творчих, трудових, естетичних чеснот. На його думку, розвиток радянської держави, на той час, забезпечував розвиток гармонійної особистості. Незважаючи на великі політичні зміни сьогодення України тезис: «вход в тот дворец, имя которому – знания, образованность, приобщение к богатствам человеческой культуры, мыслится и переживался как величайшее благо нашего строя, нашего общества...» [5] є актуальним і повинен стати обов'язковим для будь-якого представника молодого покоління нашої країни.

Особливою проблемою для теорії та практики виховання за В. О. Сухомлинським є проблема виховання потреб. Складність полягає у вихованні гармонійного співвідношення їх видів. Він наполягав на необхідності навчити розуміти, що має моральне право бажати кожна конкретна людина. Тому «воспитание культуры желаний – один из самых ярких оттенков той сложной вещи, которую мы называем нравственным смыслом школьной жизни» [5].

Проблемою навчального закладу того часу, освіти та виховання, на його думку є те, що людина, яка отримувала вищу освіту, не бажала брати участь у процесі матеріальної праці. Як бачимо, ці проблеми актуальні і сьогодні. Вихователі і вчителі повинні донести до учня, що освіта, за радянських часів, перестала бути визволенням від праці. Навпаки, сьогодні «надо воспитать не просто готовность – практическую и нравственную – к этому труду, но и стремление, желание, влечение посвятить ему всю свою жизнь» [5]. Тому видатний педагог В. О. Сухомлинський використовував метод навчальної праці та створення ситуації інтересу учня до виконуваних ним практичних дій. Він вважав, що у процесі виховання визначальну роль відіграють стосунки вчителя та учня. Вони повинні бути уважними, доброзичливими, зацікавленими. Виходячи з подібних настанов в навчальному закладі В. О. Сухомлинського стали практикуватись такі заходи колективної та групової форми як: спільні походи, складання та читання віршів, слухання «музики» лісу, річки, полів, повітря. [7], що реалізовувались методами географічних подорожей, розповідей, бесід, творів.

Основним методом виховання В. О. Сухомлинський вважав слово, але не повчальне, пригнічуюче, а доброзичливе і таке, що сприяє діалогу. Він створив власну теорію слова та його впливу на свідомість та поведінку дитини. На думку автора, воно має бути змістовним, емоційно насиченим, адресованим конкретному учню та вирізнятися правдивістю. Він називав слово «тончайшим прикосновением к сердцу», здатним зробити людину щасливою або нещасною. На його думку більшість шкільних конфліктів відбувається через невміння вчителя використовувати дар слова або через страх «закритих» тем, що можуть дати дитині моральні норми. Тому він практикував метод диспуту, метод власного прикладу, розповідь.

Новизною в теорії В. О. Сухомлинського, на той час, була ідея зближення навчального закладу та сім'ї. «Без воспитания детей, без активного участия отца и

матери в житті школи, без постійного духовного обогачення дорослих і дітей неможлива сама сім'я як первинна ячейка суспільства, неможлива школа як важливіше навчально-виховне заклад і неможлив моральний прогрес суспільства» [8].

У своїх працях автор пропагував ідею повернення педагогічної відповідальності до родини. Він наголошував, що не тільки навчальний заклад виховує та дає освіту, а й родина, причому, з першого дня існування вона виконує ці функції. Тому сім'я та навчальний заклад повинні розвиватися разом. В. О. Сухомлинський закликав до педагогічної провіди не тільки дітей, вчителів, а й батьків: «Совершенство, углубление общественного воспитания означает не умаление, а усиление роли семьи. Гармоническое, всестороннее развитие возможно только там, где два воспитателя – школа и семья – не только действуют заодно, ставя перед детьми одни требования, но и являются единомышленниками, разделяют одни убеждения, всегда исходят из одних и тех же принципов, не допускают никогда расхождения ни в целях, ни в процессе, ни в средствах воспитания» [5]. З батьками Василь Олександрович використовував групові, колективні та індивідуальні форми діяльності, застосовуючи метод анкетування, бесіди, розповіді, лекції, створюючи «школи батьківської педагогіки». Під час зустрічей з батьками, він використовував метод аналізу життєвих ситуацій, що мали місце у конкретному класному колективі та, застосовуючи метод перспективного моделювання, розкривав батькам імовірні шляхи подолання проблемних ситуацій. В. О. Сухомлинський прагнув досягти зв'язку навчального закладу з родиною, тому одним з організаційних механізмів такого зв'язку є вечори відпочинку, де створювалися доброзичлива атмосфера та ситуація успіху спілкування поколінь.

Гуманістичні ідеї В. О. Сухомлинського знайшли відгук у сучасників та педагогів наступних поколінь. Наприклад, ми можемо бачити їх розвиток в особистісно орієнтованому підході в освіті, який отримав розвиток у 80–90-х рр. ХХ століття. Педагоги цього напрямку виступали проти авторитарної педагогіки, вони запропонували свій підхід для вдосконалення сучасного навчального закладу. Ми можемо у цьому випадку звернутися до досліджень В. О. Мазуріної [8], К. О. Журби [9], О. А. Бездверної-Хомерікі [10] та інших.

В останні роки вчені та практичні працівники системи освіти дискутують щодо проблеми уніфікації схем, алгоритмів, рекомендацій щодо аналізу виховної системи навчальних закладів. Дослідження і практика свідчать, що неможливо вкласти в обмежені рамки аналіз виховної системи і в цьому немає потреби. Разом з тим, забезпечити керівників навчальних закладів новими, науково обґрунтованими рекомендаціями щодо відвідування, спостереження та аналізу виховного заходу та системи в цілому – обов'язок учених – дослідників, творчих практичних працівників середньої ланки освіти. Тому цілком правомірно, що

окремі аспекти теорії й методології аналізу виховної системи були предметом дослідження вітчизняних і зарубіжних учених.

Зокрема, В. С. Пikelьна та О. А. Удод у науковій праці «Управління школою» [11] зазначають специфічність розробки організаційної моделі оперативного управління системою виховної діяльності. Це відбувається через незалежність шкільних позакласних заходів один від одного. Специфіка також пояснюється тим, що заходи не проводяться у суворо визначеній послідовності, хоча в цілому виховна діяльність спрямована на досягнення головної мети – всебічного гармонійного розвитку соціально-активної особистості. Виховна діяльність розглядається як цілісна система, що важко стверджувати за існуючого стану її управління. За мірою ускладнення діяльності навчальних закладів ускладнюється і така важлива ланка їх, як виховна діяльність з учнями, більш важким і відповідальним стає процес керівництва нею. Наука і практика шукають об'єктивні шляхи розв'язання цієї проблеми. У комплексних планах виховної діяльності є недоліки, зокрема:

- відсутність цілісного сприйняття системи виховної діяльності;
- немає відповідальних за кожен форму виховної діяльності, передбаченої планом;
- керівник будь-якої ланки не може бачити перспективу в близькому та віддаленому майбутньому;
- на основі такого плану важко здійснювати контроль системи виховної діяльності;
- не координуються зусилля виконавців;
- складно аналізувати систему і передбачити чітку її організацію тощо.

На думку авторів, ці недоліки можна ліквідувати, якщо впровадити у практику навчального закладу (як приклад розглядається ПТУ) організаційні моделі оперативного управління, а саме, оперативного управління системою виховної діяльності. Дослідження багатьох педагогів-учених призводять до висновку: педагогічну працю, як будь-яку іншу, можна організувати на науковій основі, при умові вдосконалення системи управління, що, у свою чергу, передбачає більш активне, сміливе використання моделей управління; суспільство зазнає суттєвих витрат при невпорядкованості педагогічної діяльності, в той час, як будь-яка модель управління передбачає впорядкування діяльності педагогічного колективу. У наукових працях часто зустрічається положення про сутність сучасного керівництва – бачити, передбачати, керувати. «Побачити» навчальний рік і «передбачити» його більш значущі етапи, дає можливість тільки модель, а не об'ємний документ найкращого змісту.

З цього дослідження можемо зробити висновок, що цінність моделі оперативного управління системою виховної діяльності полягає в тому, що вона організовує педагогічний колектив. Кожний працівник знає, де і в який час повинно відбутись певних виховних заходів і він задіяний. Тому, розглядаючи таку модель під кутом реалізації організаційних механізмів

управління виховною діяльністю, маємо наукове обґрунтування її використання для побудови концепції добору і реалізації організаційних механізмів управління системою виховної діяльності у ЗНЗ.

Аналітичний огляд літератури з проблем аналізу виховного заходу, ознайомлення зі станом його розв'язання у практичній діяльності керівників навчальних закладів сприяв виявленню основних суперечностей, що зумовили необхідність теоретико-методологічного обґрунтування аналізу якості виховної системи з принципово нових позицій. Необхідно зазначити, що скарбниця теоретичної та методичної вітчизняної літератури поповнилася фундаментальною науковою працею Н. М. Островерхової «Методологічні засади аналізу якості уроку як педагогічної системи» [12], де виховний аспект навчального заняття розглядається як сутнісна складова, що реалізується у процесі навчання та ґрунтовно висвітлюється у монографії систем.

Цей аналіз виявив суперечності між:

- існуючими теоріями аналізу якості навчального заняття, спрямованих на спостереження та оцінку однієї чи двох сторін навчального заняття (наприклад, організаційної, дидактичної) та доцільністю і можливістю його аналізу, як педагогічної системи, що інтегрує сумативні (змістовні) підсистеми (організаційну, дидактичну, психологічну, виховну, санітарно-гігієнічну) і діяльності (педагогічну діяльність учителя, навчальну діяльність учня);

- тенденцією до уніфікації аналізу якості навчального заняття з позицій домінуючої освітньої парадигми та науковою обґрунтованістю доцільності використання різних наукових підходів до його аналізу, що об'єктивно детермінує постановку мети його збереження та аналіз, вибір об'єкта домінуючого спостереження та всебічну оцінку його стану, тощо.

Значимо, що в умовах диверсифікації мережі навчальних закладів спостерігається переорієнтація поділу функцій контролю стану навчально-виховного процесу та його результативності. У багатокомплексних навчальних закладах, гімназіях, ліцеях, колежах вони покладаються на завідувачів предметними кафедрами, керівників методичних об'єднань учителів, тобто, на фахівців, які володіють змістом навчальних предметів та методикою їх викладання, в т.ч. самоконтролем і самоаналізом якості навчального заняття та його виховної складової.

Спостерігаючи й аналізуючи навчальне заняття як «міні-освітній процес», як «клітинку» процесу навчання, керівник має можливість оцінити не тільки ефективність реалізації його змісту, але якість за рівнями навчальних досягнень, вихованості та розвитку учнів. За цих умов педагогічний аналіз навчального заняття виступає як спосіб оцінки ефективності процесу навчання, якості кінцевого результату.

Таким чином, за умов правильного підходу до його організації й проведення, цей процес надає керівнику і вчителю великі можливості для: продуктивної взаємодії, розв'язку таких питань, які за інших

обставин розв'язані не можуть бути. Інших особистих взаємодій у керівника з учителем немає.

Отже, зауважимо, що ефективність виховання учнів ЗНЗ не забезпечується повною мірою лише виховною діяльністю в урочний час – необхідна гармонійна взаємодія урочної та позаурочної виховної системи. При цьому ефективним чинником виступає добір та впровадження раціональної сукупності організаційних механізмів реалізації змісту виховної діяльності.

Використані літературні джерела

1. Управление образовательными системами: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. Т. М. Шаповой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 320 с.

2. Закон України «Про освіту». – К., 1996.

3. Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М.: Политиздат, 1990.

4. Принцип паралельної дії та шляхи його реалізації / за матеріалами інтернет-ресурсу studentam.net.ua

5. Сухомлинский В. А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // История педагогики в России / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1999. – 485

6. Наумов Н. Д. Философско-педагогические идеи В. А. Сухомлинского и их развитие во второй половине XX столетия // София: Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии. Макаренко А. – Выпуск 5, 2002 г.

7. Лукманова Х. Х. История образования и педагогической школьного обучения мысли: Учебное пособие для студентов / Х. Х. Лукманова. – Уфа: БГПУ, 2002. – 112 с.

8. Сухомлинский В. А. Павлышская средняя школа / В. А. Сухомлинский. – М.: Просвещение, 1979. – 390 с.

9. Мазуріна Валентина Олександрівна. Гуманізація взаємин учителів і старшокласників у позаурочній роботі загальноосвітньої школи: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01 / Інститут проблем виховання. – К., 1999. – 17с.

10. Журба Катерина Олександрівна. Виховання духовності у підлітків в сучасній українській сім'ї і школі: Дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2000. – 261л.

11. Бездверна-Хомерікі Олена Андріївна. Педагогічні умови гуманістичного виховання підлітків у сфері культурно-дозвілєвої діяльності: Дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Київський держ. ін-т культури. – К., 1997. – 216 л.

12. Островерхова Н. М. теоретико-методологічні засади аналізу якості уроку як педагогічної системи: дис... д. п. м. 13.00.06. / НАПН України. – К, 2008. – 471 с.

13. Пікельна В. С., Удод О. А. Управління школою. Наково-методичне об'єднання педагогічних інновацій «Альфа» / В. С. Пікельна, О. А. Удод. – К., 1998. – 284 с.